

# СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

---

УДК 371.124:33

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У СВІТЛІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

**В. С. БАСТРИЧЕВ**

На конференції 46 європейських країн-учасниць Болонського процесу у квітні 2009 р. в Бельгії міністрами освіти було надана критична оцінка досягнень виконання рекомендацій Болонської декларації і визначено кілька пріоритетів для Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) на 2010 – 2020 рр. Європейська вища освіта має зробити вирішальний внесок у реалізацію в Європі знань, яка є висококreatивною й інноваційною. Стоячи перед викликом старіння населення, Європа може досягти успіху в цій справі за умови, якщо вона максимально розкриє таланти і здібності всіх своїх громадян та долучиться до *навчання впродовж життя людини* і більш широкої участі у вищій освіті [1].

Отже, у 2010 – 2020 рр. стратегія *навчання протягом усього життя* стала невід'ємним елементом європейського простору вищої освіти.

XXI століття висуває до освіти нові вимоги. Освіта є базовою галуззю для переходу до інноваційної моделі розвитку економіки. Проблема вдосконалення робочої сили сьогодні не вичерпується підготовкою працівників певних професій. Сучасна економіка, ринок праці потребують нової якості освіти і професійної підготовки.

*Навчання впродовж життя* підпорядковується принципу суспільної відповідальності, де повинні забезпечуватися доступність, якість надання та прозорість інформації. Стратегія передбачає отримання кваліфікацій, розширення кола знань і розуміння, набуття нових навичок і компетенцій, збагачення особистісного зростання. Крім того, навчання впродовж життя передбачає, що кваліфікації можуть набуватися через гнучкі траєкторії навчання, включаючи заочне („неповне“) навчання, а також навчання на виробництві (підприємстві, робочому місці).

Україна теж долучилась до Болонської декларації і разом із країнами ЄС робить кроки до реформування системи вищої освіти у напрямку вимог Болонського процесу із урахуванням національного менталітету. Зазначимо, що стратегія *навчання впродовж життя* людини передбачає вирішення низки оперативних завдань успішне виконання яких буде сприяти ефективному рішенню в цілому стратегічного завдання. До таких завдань на передній план вища школа висуває вимогу щодо *формування у особистості постійного стійкого бажання та вміння до саморозвитку і самоосвіти*, вища школа розглядає особистість, як абсолютну цінність, джерело суспільного прогресу.

В той же час, успішне рішення такого завдання передбачає пошук шляхів поліпшення результативності самостійної діяльності студентів, в перегляді підходів до її організації та формування у студента навичок і вмінь ефективного навчання, здібностей до саморозвитку, самоосвіти, творчому застосуванню отриманих знань у процесі самореалізації, способам адаптації до професійної діяльності *впродовж життя*. [2.] Виходячи з цього, запропонована тема статті є вельми актуальною.

**Метою статті** є аналіз організації і проведення самостійної роботи студентів у світлі стратегії *навчання протягом усього життя* та визначення рекомендацій щодо поліпшення її ефективності.

Зазначимо, що людство помітно змінює орієнтири в бік демократії, піднесення авторитету особистості. Все це робить своєрідний виклик освіті, зумовлює потребу її радикальної модернізації. Чітко виявилася залежність соціуму від тих здібностей та якостей особистості, які формує і розвиває освіта в першу чергу. Перед людиною, що живе в умовах формування інноваційного соціально-економічного середовища, постають такі завдання: вибірково засвоювати актуальні наукові та технологічні знання; адекватно сприймати інноваційні технології, нові можливості економічної поведінки; швидко адаптуватися до запитів і вимог динамічно мінливого світу, спираючись на свій освітній потенціал.

Проблема визначення та формування самостійної діяльності – одна з вічних проблем в педагогіці. Так, у теорії і практиці мають місце розбіжності, пов'язані з трактуванням поняття, як „самостійна робота”. Вперше вона отримала своє теоретичне узагальнення в працях П. Підкасістого. Однак його теорія створювалася в рамках знаннєвої (когнітивної) парадигми в навчанні і розкриває лише зовнішню – організаційну сторону самостійної діяльності в навчальному процесі.

З точки зору А. Молибог самостійна робота є основою будь-якого навчання, а особливо навчання у вищій школі. При підготовці творчого спеціаліста всі інші форми навчальної діяльності є лише допоміжними. [3]. В. Козаков також вважає самостійну роботу студентів специфічним видом діяльності навчання, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, а формування його вмінь, знань та навичок відбувається опосередковано через зміст та методи всіх видів навчальних занять. Мета самостійної роботи студентів полягає у розвитку „такої риси особистості, як самостійність, а саме здатність організовувати та реалізовувати свою діяльність без стороннього керівництва і допомоги” [4].

В цілому результати аналізу наукової літератури дозволили виділити інші підходи до визначення такого поняття, як „самостійна робота”. Так, низка науковців вказують, що самостійна робота – це:

- різноманітні види індивідуальної та групової пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на аудиторних заняттях і в позааудиторний час (Р. Нізамов, Н. Сагіна та ін.);
- різноманітні типи навчальних завдань, які виконуються під керівництвом викладача (П. Підласистий, М. Гарунов, Н. Нікандров, Л. Зоріна, М. Скаткін та ін.);
- система організації роботи, при якій управління навчальною діяльністю студентів відбувається за відсутності викладача і без його безпосередньої допомоги (В. Граф, В. Ляудіс, Н. Сагіна, О. Чиж);
- робота студентів, яка проводиться за спеціальним індивідуальним навчальним планом, складеним на основі врахування індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів (С. Архангельський, Л. Деркач, І. Шайдур, Н. Сагіна та ін.).

Отже, складність вивчення проблеми пов'язана з тим, що відсутня єдина думка стосовно змісту поняття „самостійної роботи студентів”. Так, якщо самостійна робота – метод навчання, то її можна вважати засобом закріплення та тренування, вироблення вмінь та навичок. А якщо самостійна робота – форма організації навчальної діяльності студентів, то вона виступає засобом розвитку творчих здібностей та професійного мислення. Зазначимо, що форма організації навчання включає різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності, яка здійснюється на аудиторних та позааудиторних заняттях з урахуванням індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів під керівництвом викладача або без його безпосередньої участі. А метою СРС є не тільки формування у студентів уміння самостійно поповнювати свої знання та вільно орієнтуватися у потоці наукової інформації, а й формування активності та самостійності як необхідної умови для подальшого самонавчання. Відповідно, кредитно-модульна система навчання більше часу відводить на позааудиторну навчальну діяльність студентів, а саме: самостійну навчальну діяльність без участі викладача. Самостійна навчальна діяльність має місце і в аудиторній навчальній діяльності, хоча вона відбувається під керівництвом викладача. [5].

Узагальнюючи підходи до визначення поняття „самостійна робота студента”, можна визначити основні функції, які на неї покладені (Рис. 1).



**Рис. 1. Функції самостійної роботи**

Крім терміна „самостійна робота”, розглядають термін „навчальна самостійна діяльність”. Зазначимо, що з позиції викладача навчальна самостійна діяльність – це система функціональних відносин між елементами процесу навчання, які встановлюються тими, хто навчається, при опосередкованому управлінні з боку педагога і призводять до формування потреби, прагнення і готовності до самореалізації в процесі безперервної освіти тобто *навчання протягом усього життя*.

З позиції тих, хто навчається, під навчальною самостійною діяльністю розуміється система дій студентів, яка включає в себе: породження мотиву, формування мети діяльності, постановку і вирішення пізнавального завдання, контроль за ходом і результатом здійснення дій та спрямована на засвоєння змісту освіти і розвиток самостійності особистості, які ведуть до формування самостійно-діяльнісної компетентності для навчання протягом усього життя.

З розвитком самостійної навчальної діяльності у студентів (з низького рівня до високого) діяльність викладача і студента змінюється. А саме, зменшується доля участі викладача у спільній діяльності зі студентом. Від організуючої, плануючої та контролюючої вона стає більш рекомендуючою й орієнтуючою. Студент стає більш активним, тепер він виступає не об’єктом, а суб’єктом діяльності. А це, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня розвитку самостійної роботи студентів у процесі пізнання нового, робить цей процес самокерованим, що дозволяє студентові займатися самонавчанням, а в подальшому і навчанням упродовж життя.

Цілеспрямоване входження України у світову спільноту модернізації міжнародного порядку в контексті визначених пріоритетів майбутнього світоустрою вимагає поетапно реалізовувати складові наявної мегасистеми цілісного освітнього простору, де виразною ознакою її змісту є розбудова на компетентнісно-орієнтованій основі. Перехід світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте накопичення студентами знань та предметних умінь і навичок (мета так званої „знаннєвої педагогіки”), вимагає формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання впродовж життя, де ці новоутворення стають визначальною сферою професійної діяльності людини [6].

Зазначимо, що впровадженням моделі особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу як оновленої парадигми освіти, яка передбачає визнання студента суб’єктом цього процесу, носієм двох груп якостей через вміння навчатися та бажання вчитися, можливе за умови, з одного боку, оволодіння ним продуктивними (загальнонавчальними) вміннями і навичками та розгорнутою рефлексією, а з іншого – сформованістю позитивного емоційно-ціннісного ставлення як до процесу діяльності, її результату, самореалізації особистості.

Таким чином, сучасна особистісна парадигма освіти актуалізувала необхідність переходу студента з позиції пасивного споживача інформації, яким він був у системі традиційного навчання, в позицію самостійного, активного учасника процесу навчання. Одним із шляхів вирішення даної

проблеми є визначення можливостей інтеграції технологічного та особистісного підходів до формування самостійної діяльності в процесі навчання.

В якості інструменту щодо формування в студента здібності до саморозвитку, самоосвіти, творчого застосування отриманих знань у процесі навчання Болонська система пропонує кредитно-модульну технологію, яка має такі особливості:

- індивідуальний режим навчальної роботи, а саме, вивчення навчального матеріалу в особистому темпі;
- домінування самостійної пізнавальної діяльності;
- створення спеціальних дидактичних матеріалів для самостійної роботи;
- значного корегування функцій викладача (організація, керівництво, загальна орієнтація у навчальному матеріалі, консультування, контроль);
- корегування позиції студента в бік самостійності (ініціативність у режимі роботи над навчальним матеріалом, самостійне планування своєї роботи, відповідальність за виконання намічених планів і т. д.).

Отже, кредитно-модульну систему навчання можна назвати особистісно орієнтованою, оскільки вона орієнтована на формування та розвиток студентів як суб'єктів навчального процесу і спрямована на саморозвиток та їх самоактуалізацію через індивідуалізацію і самостійну пізнавальну діяльність. Крім того, у кредитно-модульній системі навчання СРС є ні чим іншим, як формою організації навчальної діяльності та засобом формування самостійності та активності особистості, вміння ставити й самостійно вирішувати теоретичні і практичні завдання. Саме активність та самостійність студента сприяють готовності особистості до подальшого самонавчання і включно навчання протягом усього життя.

Зазначимо, що кредитно-модульна система навчання більше часу відводить на позааудиторну навчальну діяльність студентів, а саме: самостійну навчальну діяльність без участі викладача. Самостійна навчальна діяльність має місце і в аудиторній навчальній діяльності, хоча вона відбувається під керівництвом викладача [5].

Однією з особливостей кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП) є планування навчального процесу у кредитних модулях, що має забезпечити можливості студентської мобільності, досягнення сумісності програм підготовки та навчання студентів за індивідуальними траєкторіями навчання. КМСОНП забезпечує прозорість освітніх програм і навчальних планів, полегшує академічне визнання дипломів та кваліфікацій, робить вищу освіту України більш привабливою для студентів з різних країн.

У робочих навчальних планах окремо зазначаються всі кредитні модулі програми підготовки, внаслідок чого робочі навчальні програми складаються окремо з кожного кредитного модуля. Кредитний модуль має певний обсяг у кредитах ECTS, а рівень його засвоєння має бути визначено в системі оцінювання ECTS. Розподіл навчального часу ( $T_0$ ), відведеного на вивчення кожного кредитного модуля, між аудиторними заняттями й СРС має відповідати таким умовам:

$$T_0 = T_A + T_{\text{СРС}} \quad (1),$$

де:  $T_A$  – аудиторні години;

$T_{\text{СРС}}$  – сумарний час СРС з дисципліни.

$$T_A = t_{\text{л}} + t_{\text{пр}} + t_{\text{СЗ}} + t_{\text{л/р}} + t_{\text{к/пр}} + 36 \text{ Екз} \quad (2),$$

де:  $t_{\text{л}}$ ,  $t_{\text{пр}}$ ,  $t_{\text{СЗ}}$ ,  $t_{\text{л/р}}$ ,  $t_{\text{к/пр}}$  – відповідно кількість годин лекцій, практичних та семінарських занять, лабораторних робіт і комп'ютерних практикумів та екзамену.

Слід зазначити, що співвідношення між аудиторними та годинами на самостійну роботу постійно змінюється і причому має тенденція збільшення годин самостійної роботи. Так до 2010 р. умовою виконання вимог розподілу навчального часу за формулою (1) є забезпечення співвідношення:

$$T_A \approx T_{\text{СРС}} \quad 50/50 (\pm 5\%) \quad (3)$$

Вимоги сучасної особистісної парадигми освіти призвели до значного збільшення погодинної ваги СРС в загальній годинній вазі викладання навчальної дисципліни. Так, уже в цьому десятиріччі навчальний час, відведений для СРС, знаходиться в межах від 1/3 до 2/3 загального обсягу навчального часу (замість 1/2). Отже, загальний обсяг годин самостійної роботи студентів денної форми навчання в бакалавраті становить близько 70% від загальної трудомісткості дисципліни. Співвідношення обсягів СРС та аудиторних занять визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги у навчальному процесі практичних, семінарських та лабораторних занять.

Зазначимо, що за результатами аналізу розвитку вищої освіти з урахуванням її пріоритетів корегується і мета СРС. Метою СРС має бути системне й послідовне засвоєння в повному обсязі навчальної програми та *формування у студентів самостійності у здобутті і поглибленні знань як риси характеру, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців на світовому ринку праці*. При цьому самостійна робота студента перестає бути допоміжним, другорядним видом навчальної роботи, на самостійне вивчення студентом можуть виноситися цілі теми і розділи дисципліни, що не розглядаються на аудиторних заняттях.

Результати аналізу трудів [2; 3; 4; 5] свідчать, що в ході самостійної роботи, що планується з кожної навчальної дисципліни, студент може:

- освоїти теоретичний матеріал з дисципліни, що вивчається (освоєння лекційного курсу, а також освоєння окремих тем, окремих питань тем, окремих положень і т. д.);

- закріпити знання теоретичного матеріалу, використовуючи необхідний інструментарій практичним шляхом (вирішення завдань, виконання розрахунково-графічних робіт, виконання контрольних робіт, тестів для самоперевірки);

- застосувати отримані знання й практичні навички для аналізу ситуації й вироблення правильного рішення (підготовка до групової дискусії, підготовлена робота в рамках ділової гри, „кейс стаді” (метод ситуацій), письмовий аналіз конкретної ситуації, розробка проектів і т. д.);

- застосувати отримані знання і уміння для формування власної позиції, теорії, моделі (написання випускної, дипломної роботи, науково-дослідної роботи студента).

Перелічені очікувані результати самостійної роботи відповідають наявним чотирьом рівням навчання (рис. 2):

1. Навчання як отримання знань, коли студент „знає про...”.

2. Формування в процесі навчання розуміння студентом предмета вивчення. Студент „знає як...”, тобто може зіставити різні ідеї, має уявлення про тенденції розвитку, взаємозв'язок ідей, може співвіднести ці ідеї зі своїми власними уявленнями.

3. Вміння застосувати вивчені ідеї, при необхідності їх моделювати відповідно до власного контексту і знаходити найбільш доречні рішення. Студент „уміє застосувати своє знання як”.

Навчання як розвиток особистості – найбільш софістичний рівень навчання, при якому той, хто навчається, усвідомлює себе частиною світу, що вивчається ним, у якому він збирається діяти. У цьому випадку передбачається, що той, хто навчається, змінюватиме свій контекст, вироблятиме власні моделі.



Рис. 2. Піраміда навчання

Залежно від предмета вивчення, самостійна робота може включати всі вищезазначені типи СРС або їх частини в найрізноманітніших співвідношеннях, наприклад:

- у дисциплінах, що входять до блоку гуманітарних і соціально-економічних наук, може переважати самостійна робота у формі вивчення теоретичного матеріалу (читання додаткової літератури, першоджерел і т. п.);

- для математичних дисциплін характерним є вирішення задач, виконання РГР і контрольних робіт;

- зі спеціальних дисциплін самостійна робота може включати всі чотири типи, але переважно повинен бути третій рівень, коли студент аналізує конкретну ситуацію з метою вироблення рішення.

Перебудова системи освіти ставить нові вимоги до особи викладача, методів і техніки викладання. Так, при кредитно-модульній системі навчання традиційна лекція замінюється різноманітними формами активної лекції, що дозволяє значно підвищити творчий поведінковий потенціал аудиторії. Це такі лекції, як: бінарна, лекція-візуалізація, лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція-конференція, лекція-діалог, лекція із застосуванням ігрових засобів, лекція-консультація тощо.

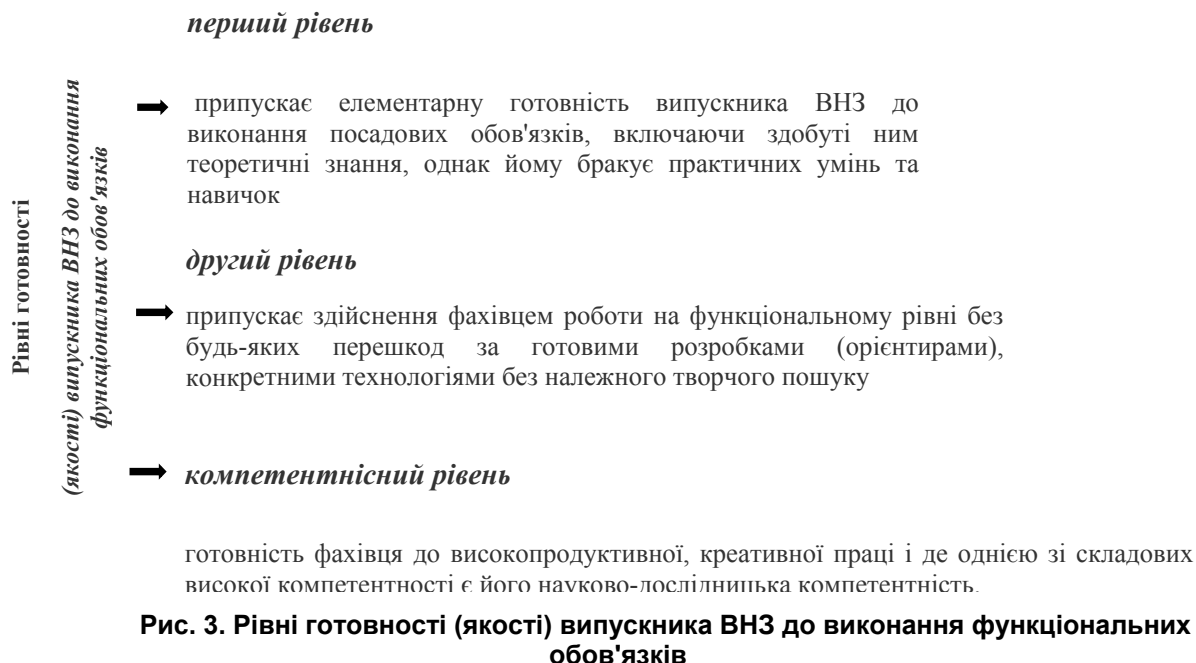
Форми організації самостійної роботи як під час аудиторних занять, так і позааудиторних, можуть бути самими різноманітними, проте завжди слід керуватися принципом максимальної активізації розумової діяльності студентів. Підбираючи види самостійної роботи, викладачам необхідно мати на увазі, що студенти молодших курсів не володіють достатнім запасом теоретичних знань і практичних умінь, що приводить до недостатньої пізнавальної активності. У зв'язку з цим найпродуктивнішими формами самостійної роботи на молодших курсах є аудиторні (під контролем викладача). Отже, самостійна робота студентів – це виконання студентами певної пізнавального завдання.

Використання різних методів навчання залежить від знання викладачем індивідуальних особливостей студентів кожної групи. На необхідність урахування індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів указують такі вчені, як С. Архангельський, Л. Деркач, І. Шайдур, Н. Сагіна та ін.

Отже, кредитно-модульну систему навчання можна назвати особистісно орієнтованою, оскільки вона орієнтована на формування та розвиток студентів як суб'єктів навчального процесу і спрямована на саморозвиток та самоактуалізацію студентів через індивідуалізацію й самостійну пізнавальну діяльність.

Зазначимо, що Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти опрацьовано „Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти”, в основі нового покоління якого покладено компетентнісний підхід через формування нової системи діагностичних засобів із переходом від оцінки знань до оцінки компетенцій та визначення рівня компетентності в цілому [7].

У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, але також і освітнє середовище вищих навчальних закладів, організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи самостійну роботу студентів тощо [7]. Усе це вносить зміни у будь-яку діяльність, у тому числі й науково-педагогічну, де виділяють **три рівні готовності** (якості) випускника ВНЗ до виконання функціональних обов'язків (рис. 3).



Відповідно, актуальність ключових компетенцій обумовлена такими основними **функціями** життєдіяльності кожної людини:

- формування у людини здібності навчатись і самонавчатись;
- забезпечення випускникам, майбутнім працівникам більшої гнучкості у взаємовідносинах з працедавцями;

- закріплення репрезентативності, а, отже, якісно зростаючої успішності (стійкості) в конкурентному середовищі існування [8].

Ці функції професійних компетенцій закріплюють за собою статус основи загальноосвітнього процесу та освітньо-наукового простору на всіх рівнях системи *безперервної освіти* [9].

Отже, успішне впровадження пріоритетів вищої освіти, які визначенні документами Болонського процесу, а саме стратегії *впродовж життя* людини потребує уточнення змісту самостійної підготовки, методів її організації і проведення, вдосконалення навчально-методичного забезпечення, створення основних необхідних умов, а саме: навчання студентів володінню вміннями та навичками самостійної навчальної діяльності; формування у студентів потреби й інтересу до самостійної роботи; врахування індивідуальних та групових особливостей студентів під час визначення завдань для самостійної роботи; розробка індивідуальних творчих завдань для самостійної роботи студентів над проблемними темами курсу і керівництво нею з боку викладача; створення необхідного навчально-методичного матеріалу для організації самостійної роботи студентів; використання новітніх технологій при проведенні самостійної роботи та контролю її результатів, особливо з допомогою тестових програм, розміщення електронних навчальних ресурсів на сайті Інтернет-підтримки навчального процесу, створення і використання сучасних тренажерів інше.

Самостійна робота *впродовж життя* для людини, яка претендує стати висококласним спеціалістом у своїй галузі, має бути серцевинною його навчальної та професійної діяльності.

#### Список використаної літератури:

1. Преамбула. 1. У десятиріччі до 2020 року Європейська вища освіта має зробити вирішальний внесок у реалізацію Європи знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydocs.ru/4-8152.html>
2. Гордійчук А. С. Основи наукових досліджень : [навчальний посібник] / А. С. Гордійчук, О. А. Стахів. – Рівне : НУВГП, 2007. – 340 с.
3. Молибог А. Г. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе : [учебное пособие] / А. Г. Молибог. – М. : Высшая школа, 1971. – 286 с.
4. Козаков В. А. Самостоятельная работа студента и ее информационно-методическое обеспечение : [учебное пособие] / В. А. Козаков. – К. : Вища школа, 1990. – 112 с.
5. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей : автореферат дисертації / Л. В. Онучак. – К., 2002. – 21 с.
6. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : „К.І.С.”, 2004. – С. 10–11.
7. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / Я. Я. Болубаш, К. М. Левківський, В. Л. Гуло та ін. ; за заг. ред. В. Д. Шинкарука. – К. : МОН України, ІТІЗО, 2008. – С. 2–8.
8. Олейникова О. Н. Европейское сотрудничество в области профессионального образования и обучения : Копенгагенский процесс / О. Н. Олейникова. – М. : Центр изучения проблем профессионального образования, 2004. – 70 с.
9. Бобиенко О. М. Ключевые компетенции личности как образовательный результат системы профессионального образования : дис. к. пед. н. / О. М. Бобиенко – Казанский гос. технол. университет. – Казань, 2005. – 186 с.